
Bevezetés

1.1. A könyv célja, használata

A könyv célja, hogy megismertesse az olvasót az *érvelések megértéséhez, elemzéséhez, értékeléséhez és kritikai vizsgálatához szükséges módszerekkel és eszközökkel*. Arra törekedtem, hogy elsősorban praktikus, a gyakorlatban használható, de ugyanakkor átfogó és elméletileg védhető ismereteket nyújtsak.

Az anyag magját azok a kurzusok alkotják, amelyeket a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, a Láthatatlan Kollégiumban, valamint a BKÁE Rajk, EVK és Széchenyi Szakkollégiumaiban tartottam az elmúlt tizenkét évben. Ezekhez, valamint a kollégáim által tartott hasonló kurzusokhoz készült ez az egyetemi tankönyv, és ez határozza meg a didaktikai és a tartalmi szempontokat.

Az anyagot *önállóan, egyetemi kurzusok nélkül is fel tudja dolgozni az Olvasó*, de felosztása és elrendezése igazodik *Az érvelés mestersége* című kurzusfüzérhez, amely két, egymásra épülő, de alkalmanként önállóan is induló fél-éves (30 órás) kurzusból áll:

- I. Formális logika,
- II. Informális logika, érveléstechnika,

Ennek megfelelően a könyv háromféleképpen olvasható:

- ♦ Az érveléstechnika átfogó tanulmányozásához a teljes anyag.
- ♦ A formális logikai eszközök érveléstechnikai alkalmazásához: a 4-9. fejezet.
- ♦ Az informális eszközök érveléstechnikai alkalmazásához: az 1-5. és a 10-15. fejezet.

Néha talán úgy fogja gondolni az Olvasó: „De hiszen ez nyilvánvaló! Minek ennyit foglalkozni vele?!” Gyakran érzik így a hallgatók is, ám amikor számot kell adni a tudásukról, kiderül, hogy nem is olyan egyszerű. Mi sem természetesebb, mint hogy a logika „logikus” és világos. Ám az, hogy valami világos, még nem jelenti azt, hogy tudom is, és még kevésbé foglalja magában, hogy képes vagyok *alkalmazni* is hétköznapi, bonyolult helyzetekben azt a

valamit! Ezért az eddigi tapasztalatok alapján célszerű bizonyos, gyakran problémát jelentő részletekre újból és újból visszatérni, és egyre újabb összefüggésekben elmagyarázni, megvilágítani azokat.² Mert a logikakönyvek példái szükségképpen egyszerűsítettek, részint terjedelmi okok miatt, részint pedig azért, hogy világosan láthatóvá váljék a tárgyalt probléma. Ez azonban nem szabad, hogy megtévessze az Olvasót. Az itt megtanult eszközöket életszerű helyzetekben sokkal bonyolultabb körülmények között kell alkalmazni. Ezért ahol lehet, példaként megpróbálok érvelési helyzeteket, és nem logikai példamondatokat bemutatni.

A logika készsége tárgy. A legcélszerűbb talán, ha az Olvasó úgy közelíti meg, mint a nyelvtanulást. A tudatos nyelvhasználathoz szükségesek a szabályok, meg kell tanulni őket. De egy nyelvet nem lehet a nyelvtani szabályok és a szavak bemagolásával megtanulni. Nélkülözhetetlen a gyakorlás, amelyben a készség végül is kialakul. Ezért ne tekintse az Olvasó a gyakorlatokat csupán a tankönyvjelleg szokásos velejárájának. Ugyanezen okból a szövegben előadott elemzések nem csak illusztrációk az elméleti anyaghoz, hanem egyben útmutatások az eszközök gyakorlati alkalmazásához és a gyakorlatok önálló megoldásához is, amelyekből lehetőleg minél többet teljesítsen az Olvasó.

Egy gyakorlati kézikönyv esetében örök dilemma, hogy milyen típusú és mélységű elméleti megalapozásra van szükség, és mi az, amit egyszerűen „ökölzabályokkal” el lehet intézni. Az érvelések a társas együttműködés, a problémamegoldás fontos eszközei, az emberek és a helyzetek pedig nem kezelhetők mechanikusan – a vitában részt vevők számára nélkülözhetetlen a megértés és a belátás.

Gondoljunk arra, mennyire ellenszenves tud lenni a biztosítási ügynök, amikor előveszi a betanult sémát, és emberre, helyzetre való tekintet nélkül behízelgő fogpasztamosolyával elkezd a bejáratott szöveget.

Terjedelmi korlátok miatt azonban csupán néhány elméleti elem tárgyalására szorítkozom, amelyek hozzásegítenek ahhoz a megértéshez és józan mérlegeléshez, mely nélkülözhetetlen az érveléstechnikai eszközök eredményes alkalmazásához.³ Az elméleti tudnivalók megértése ugyanis közvetlen gyakorlati haszonnal jár: ez a feltétele a gyakorlati szabályok eredményes alkalmazásának a konkrét helyzetekben.

² Itt olyan kérdésekről van szó, amelyek tapasztalataim szerint az átlagnál jobb képességű egyetemistáknak szoktak valamilyen szempontból gyakran problémát okozni.

³ Természetesen lehetetlen minden tényezőt érinteni, ezek többsége elméletileg nem is tárgyalható. Hiszen a következőkben bemutatott érveléstechnikai eszközök eredményes alkalmazásához a helyzetek *általános megértésére* és *általános emberi józanságra* van szükség. E könyv tehát nem szándékozik, és nem is tud olyan univerzális szabályokat adni a meggyőzésre, mint a *Hogyan javítsd a porszívódat* jellegű „csináld magad” kötetek.

A praktikus tanácsokra a margó melletti függőleges vonal hívja fel a figyelmet. (Ezek a fentiek szerint kellő körültekintéssel, és nem mechanikusan alkalmazandók.) **Kövér szedés** jelzi a kulcskifejezéseket abban a szöveggörnyezetben, ahol azok meghatározó értelmezése található. A kisebb betűvel szedett behúzott részek tartalmazzák a főszöveghez tartozó példákat, illusztrációkat (ritkábban aleseteket) és azok elemzését. A feladatok közül *-gal jelöltük azokat, amelyeknek a megoldásai a könyv végén megtalálhatók.

1.2 Elméleti keretek: pragmatika és logika

Ez a kiadvány tehát nem argumentáció-elméleti monográfia, hanem *érvelés-technikai kézikönyv*, (analógiával élve: nem nyelvelméleti munka, hanem gyakorlati nyelvtankönyv), mely nem az érvelések elméletéről, hanem magukról az érvelésekről szól. Ennek ellenére legalább röviden szót kell ejteni az elméleti háttérrel, amelynek keretei között az érveléseket tárgyaljuk.⁴

Legelőször is ki kell emelni, hogy az **érvelés** kifejezés kétértelmű! *Egyrészt állítások strukturált együttesét jelenti* – azaz összetartozó premisszákat és konklúziókat –, amelyek közül a premisszákat indoklás szolgáltatnak a *konklúzióhoz (argument)*. *Másrészt jelöli az érvelési tevékenységet*, melynek során létrehozunk ezeket a premissza-konklúzió szerkezeteket (*argumentation*). Másképpen fogalmazva: érvelésnek nevezünk egyfajta tevékenységet⁵ és annak eredményét, a premissza-konklúzió szerkezeteket is.⁶

Az argumentációelmélet az érvelések szerepével, elemzésével és értékelésével foglalkozik. Az érveléseknek (tevékenység és eredmény) jelenleg nincs általánosan elfogadott, egységes és átfogó elmélete. Vannak kiforrott és általánosan elfogadott elméletek bizonyos részterületekre, például a klasszikus elsőrendű logikára, és ugyanakkor vannak rivális általános argumentációelméletek. Az általános argumentációelméleti megközelítések közül négyet feltétlenül érdemes megemlíteni.⁷

Perelman és Olbrechts-Tyteca (1971) retorikai megközelítése számára az érvelések elsősorban a nyilvános meggyőzés eszközei. Az érvelések jelenségét – mint bármely más jelenséget – meg kell figyelni, ahogyan az a jogi, politikai és egyéb társadalmi gyakorlatban előfordul, és le kell írni egy érvelés-elméletben. Ebben a deskriptív-fenomenológiai megközelítésben jó érvelés-

⁴ Ezt már maga a tárgy is megköveteli. A későbbiek során többször felmerül ugyanis, hogy az érvelések megértésének és kritikájának fontos feltétele a ki nem mondott előfeltevések és előzetes értelmezések tisztázása. Az elméleti keret jelenti az érvelések vizsgálata során alkalmazott előfeltevéseket és előzetes értelmezéseket.

⁵ A tevékenység egyrészt a gondolati munkából, másrészt a nyelvi megformálásból áll.

⁶ A továbbiakban a kontextusból derül ki, hogy az „érvelés” a tevékenységet, a premissza-konklúzió szerkezetet, vagy mindkettőt jelöli. Ahol félreértés veszélye merül fel, ott zárójelben jelzem, hogy melyik értelemben használom a fogalmat.

⁷ Az argumentációelméletek részletes áttekintését adja van Eemeren és mtsi (1996).

nek az számít, ami eredményes annak a közönségnek a meggyőzésében, amelynek szánták. Az érvelés jósága tehát a közlőtől és a befogadótól függ.⁸

Toulmin (1958) ismeretelméleti szempontból tekint az érvelésekre, mint az állítások bizonyításának, igazolásának eszközeire. A bizonyítás mintája számára nem a matematikai bizonyítás, hanem például a bíróság előtt lefolytatott bizonyítási eljárás, amelyben a bizonyításnak ki kell állnia a másik fél kritikáját is. A bizonyítás során a bizonyítandó állítás (pl. „A vádlott bűnös az ellene felhozott vádpontban.”) elfogadhatósága, igazoltsága a kérdés. A bizonyításnak vannak általános szabályai, és vannak a témától függő speciális szabályok. Az általános eljárási szabályok például egyaránt érvényesek a polgári és a büntető ügyekben, de más bizonyítékok használhatók és más normái vannak a bizonyításnak büntető ügyekben, mint polgári peres ügyekben. E jogi analógia alapján a bizonyítást, közelebbről az érvelést (tevékenység) Toulmin olyan folyamatnak tekinti, amelyet eljárási szabályok jellemeznek. A jó érveléseknek (tevékenység) általános, az adott területtől független, valamint speciális, az adott diszciplínában kialakított módszerektől függő (ún. területfüggő) eljárási szabályoknak kell megfelelniük. Jó az érvelés (eredmény) és elfogadható a bizonyítandó állítás, ha a bizonyító érvelés (tevékenység) során a szabályokat betartották, és az adatok megfelelően támasztják alá állítást (*warrant*). Az előbbit Toulmin modellje általánosan meghatározza, de az utóbbi eldöntése az adott tématerület módszertanától és meglévő ismereteitől függ.⁹

A harmadik az informális logikai megközelítés.¹⁰ Az elnevezés meglehetősen szerencsétlen. Kifejezi ugyan e terület – számos ponton jogosult – elvi-módszertani elhatárolódását a formális logikától, de azt a téves látszatot kelti, mintha ez a formális logikától különböző területre vonatkozó diszciplína lenne. Holott az informális logika az érvelésekkel (eredmény) foglalkozik, így azokkal az érvelésekkel is, amelyekre van kidolgozott és sikeres formális logikai elmélet. Vagyis az informális logikai megközelítés alapján íródott tankönyvek általában tartalmazznak a formális eszközökkel tárgyalható érvelésekre vonatkozó fejezetet. Az informális logika felhasználja a formális logika eredményeit, de más szempontból és más módszertan alapján közelít az érvelésekhez, mint a formális vagy más néven szimbolikus logika. Természetes nyelvi (empirikusan vizsgálható) érvelésekkel foglalkozik, szemben a formális logika tárgyát képező absztrakt formulákkal, hangsúlyozza a kontextus szerepét, amelyet a szimbolikus logikai formalizáció figyelmen kívül hagy, és az érvelések értékelésében megenged az érvényességnél és a helytállóságnál gyengébb, a hétköznapi érvelésekhez közelebb álló kritériumokat

⁸ E hagyomány megalapítója Arisztotelész, aki a *Retorikában* tárgyalja az érveléseket retorikai keretben is.

⁹ Nem az egyetlen lehetséges értelmezése Toulminnak (1958) az általam adott ismeretelméleti interpretáció, de ez teremtett önálló ismeretelméleti orientációjú argumentációelméleti hagyományt, amely a racionalitás és az episztemológia normáinak vizsgálatával kapcsolja egybe az érvelések elemzését. (Az ismeretelméleti megközelítés is eredeztethető Arisztotelésztől.)

¹⁰ Például Walton (1989), Copi (1986) I., és II. rész, Hurley (1988) 1–3., 9. fejezet.

is. De mind a kettő logika, azaz az érveléseket állítások olyan strukturált egységének tekinti, amelyekben az állítások egyik csoportja – a premisszák – indoklást, alátámasztást szolgáltat a másik csoport, a konklúzió(k) számára, és ezeknek az érveléseknek a *szerkezetét*, az állítások közötti belső összefüggéseket vizsgálja. (Ezért talán célszerűbb lenne egyszerűen logikainak nevezni ezt az argumentációelméleti megközelítést.) Az érvelés jósága, azaz erőssége attól függ, hogy a premisszák mennyiben támasztják alá a konklúziót, és az erősség szempontjából az érvelések egy skálán helyezhetők el. A legerősebb szélső értéket a formális logikai értelemben jó, azaz érvényes érvelések jelentik, melyekben a premisszák igazsága szükségszerűen maga után vonja a konklúzió igazságát. A skála másik végén azok az érvelések találhatók, amelyekben a premisszák semmiféle alátámasztást nem adnak a konklúzióhoz, vagyis a premisszák irrelevánsak a konklúzió bizonyítása szempontjából. A kettő között folytonos sokaságot alkotnak a különböző erősségű érvelések.

A van Eemeren és Grootendorst (1984) által kidolgozott negyedik argumentációelméleti megközelítés a *kritikai viták pragmatikai* leírása.¹¹ Számukra az argumentáció a verbális kommunikáció egyik formája, egy fajta diskurzus, melynek célja a véleménykülönbségek feloldása. Az érvelő diskurzust a résztvevők által végrehajtott beszédaktusok pragmatikája jellemzi, és aszerint minősíthető, hogy a kritikai vitákra jellemző (normatív) pragmatikai szabályokat mennyiben tartották be. (Mindezeket részletesen a 3. fejezetben tárgyalom.) A kritikai vitákat meghatározó pragmatikai szabályok pedig a diskurzus céljából származtathatók: a vitában így és így kell eljárni ahhoz, hogy a véleménykülönbségek feloldásában eredményesek legyünk.

Az érvelések itt következő tárgyalása a pragmatikai és a logikai megközelítéssel alapul. A pragmatikai elmélet lehetővé teszi az érvelési tevékenység, a vitaszituációk és az alapvető érvelési helyzetek megértését, a kontextus figyelembevételét, az érvelési tevékenység árnyalt minősítését, bizonyos érvelési hibák értelmezését, valamint olyan jelenségek megértését, mint a célzás, az utalás és a pragmatikai következmény. Azzal azonban nem értek egyet, hogy a vita célja és így eredményességének mércéje a véleménykülönbségek feloldása lenne. Nem lenne bölcs dolog továbbá figyelmen kívül hagyni a logikai elemzés adta lehetőségeket. Ezért az érvelési tevékenység eredményének vizsgálatára továbbra is felhasználok a logikai megközelítés által kínált eszközöket. Ugyanakkor a logikai elemzés önmagában nyilvánvalóan nem elegendő, mert dekontextualizált érvelésekkel foglalkozik, és ezért nem képes figyelembe venni azt a társadalmi gyakorlatot, amelyben az érveléseket *használják*.

A fenti értelmezés szerint az argumentációelmélet az érvelések szerepével, elemzésével és értékelésével foglalkozik. Különösen fontos az utolsó

¹¹ Éppen a dőlttel kiemelt tényezők miatt nevezik ezt az argumentáció pragma-dialektikai elméletének.

probléma, nevezetesen, hogy mikor tekinthető jónak egy érvelés. Ehhez viszont nyilván tisztázni kell, milyen szempontból értelmezzük az érvelés jóságát. Az érvelések értékeléséhez az érvelések *céljából*, *használati körülményeiből*, azaz pragmatikájából indulok ki, megvizsgálva azokat a vitaszituációkat, amelyekben előfordulnak. A vitákat jellemző normatív pragmatikai szabályok mellett azonban a logikai strukturális elemzés is segít abban, hogy felismerjük, melyek azok az érvelések, amelyek elősegítik a vita céljának elérését, és melyek azok, amelyek nem – vagyis melyek a jó és melyek a rossz érvelések.

Ez a tárgyalási mód nem előzmény nélküli. Már Toulmin (1958) hangsúlyozza a kontextus, valamint a vitatkozási eljárás szerepét, és a jobb informális logikai munkák is figyelembe veszik azokat a vitahelyzeteket, amelyekben az érvelések megjelennek.¹² E munka annyiban tekinthető ezek továbbfejlesztésének, hogy a logikai strukturális elemzést szisztematikusan funkcionális-pragmatikai elemzésbe ágyazom. Az érvelések célját megérteni és magukat az érveléseket rekonstruálni az érvelési tevékenységből, a kritikai vita pragmatikájából lehet, és ennek alapján lehet értékelésük kritériumait – legyenek ezek pragmatikai szabályok vagy strukturális logikai kritériumok – értelmezni és kialakítani. Ugyanakkor az érvelések logikai-strukturális elemzése a pragmatikai leírás finomításához és további pragmatikai követelmények megfogalmazásához segít hozzá.

¹² Pl. Walton (1989).